

LYNCH'IN *DUNE*'UNU SAVUNMAK

Onur Keşaplı

Nesnellik iddiası taşımak bir yana gururlu bir öznellik vaadi olan bu yazının başlığı pekala “Sen **Lynch**’in *Dune*’unu Savundun – Savunmadım” ya da “**Lynch**’in *Dune*’unu Linç Ettirmeyiz” olabilirdi ve yazı kendine dair farkındalığıyla kendisini komik sanan bir hüviyete bürünebilirdi. Fakat bu yazı sinema tarihinin groteske görkem katan *auteur*’ü **David Lynch**’in üzerinde en çok tepinilen – öyle ki kendisinin de hâlihazırda hazzetmediği – filmi 1984 yapımı *Dune*’a hem bir ağıt hem de bir savunuyu. Filmin uyarlandığı **Frank Herbert** imzalı aynı adlı romanın bu savunun kalemşoru tarafından okunmadığını ön bilgi olarak geçtikten sonra; **Brian Eno**’nun “Prophecy” parçasını da açtıysak hazırız. Dilerseniz başlamaya çalışalım.

Bundan on kusur yıl önce – muhtemelen Gezi öncesi/sonrasında – bıkkın ve sıkkın bir anda Digitürk’ün vasat film kanallarında *zapping* yapılırken göze çarptı **Lynch**’in *Dune*’u. Eser hakkında bir fikre sahip değildim ve haliyle uyarlamasını da bilmiyordum. **Lynch**’in adı ekrana yansıyınca yıllar yılı önyargı ve korku arasında hisler taşıdığım yönetmenle o anki bunaltılı yalnızlığımda tanışmak istedim.

Lisans ve yüksek lisansta hemen her sinema sohbetinde o ana kadar sohbette özneleşmemiş tiplerin bir anda gözle görülür bir şekilde prim yaptıkları isimdi benim için **Lynch**. Filmlerinin “ben hiçbir şey anlamadım-ben anladım” gibi manacı bir dayatmaya maruz kalışı beni ürkütüyordu; ya ben de hiçbir şey anlayamazsam? Üstelik her denememde bu vaziyet perçinleniyordu ve bir şey anlayamıyor, aksine geriliyordum. Buna değer miydi hiç? Bir büyüğümüz de çıkıp “sanat eseri bir anlam barındırmak ya da anlaşılacak zorunda değil” demedi ki estetik anlamda modernleşip seyre özgürce, manadan özerkçe kapılabilelim. Şimdiki çocuklar(!) – hele de apart’a¹ çıkanlar – bu yüzden çok şanslı (!), “bence”.

Hal böyleyken bir **Lynch** filminin anlatıcı sesle başlayıp tüm zaman-mekânı, öznelere – nesnelere – tane tane anlatıp salonuma misafir olması adeta bir lütuftu. Ben ilk defa **David Lynch**’i anlayabilecektim. Anladım da.

¹ estetik modernizm ve su kestaneleri, a-part.online ([bağlantı](#))

Biraz fazla kör göze parmak bir alegori halinde, çöllerle kaplı Ortadoğu'da (*Dune*'da), seyahatlere imkân tanıyan petrole (baharata) çökmek adına politikalar izleyen Anglosakson Batı (Atraides) ve Rus/Alman (Harkonnen) arasında süregelen amansız didişmenin, komplolar ve dini kehanetlerle örülü güdümler ile sömürgecilik harmanı değil midir **Dune**? Belki değil, muhtemelen fazlasıdır kitap serisinin içerdikleri ancak bu son derece basite indirgenmiş sinopsisi yazdığımı utanacağım hiçbir şey görmedim; ne yerden yere vurulan 1984 uyarlamasında ne de övülmelere doyulamayan 2021-2024 uyarlamalarında.

Herkesin bildiği üzere **David Lynch** yapım sürecinde özgür değildi ve “auteur” dokunuşlarını gerçekleştiremedi. Öyle ki filmin sonunda, başında herhangi bir yerinde adının geçmesi konusunda bile dertliydi. Uyarlanması zor olarak addedilen (neden?) **Herbert**'in iki upuzun bölüm halinde yayınlanan eserini tek bir filme dönüştürmek başlı başına güç iken hegemon halindeki stüdyoların niçin **Lynch** gibi epey karakteristik ve de niş bir sanatçıyı yönetmen koltuğuna oturttukları tartışılması gereken konudur belki de. Alanı memnun vereni memnun kılacak stüdyo dostu onlarca Hollywood yönetmeni varken neden **David Lynch**?

Lynch'in **Dune**'unun, yönetmenin filmografisinde her bir ayrıntısı ve ölçeğiyle sırttığı ve muhtemelen kötü filmlerinden olduğu su götürmez bir gerçek. Yine de bu hırpalanma faslında **Lynch** adından beklenileni alamamak, filmi dönemine göre değerlendirmemek ve – bilhassa filmi izlediğim yıllarda popülerleşen bir mevzu halindeki – **Jodorowsky'nin Dune'u** (Jodorowsky's Dune, Frank Pavich, 2013) başlıca etkenler.

Kendi – paralel olma ihtimali bir hayli yüksek – evreninde nevi şahsına münhasır *auteurlüğü* ile saykodelik sinemanın mimarlarından **Jodorowsky'nin**, 1970'lerde **Dune'u** uyarlamaya çalıştığı bir fiskos iken bu süreci tüm tanık ve bilgileri ile filme alan 2013 tarihli belgesel **Jodorowsky'nin Dune'u** konuyu ısıtıyor ve **Lynch**'in **Dune**'unu dolaylı olarak bir kez daha hedef tahtasına oturtuyordu. Benim de bu belgeselden haberdar olup izleme şansına erişmemin ardında, bir sinema sohbeti esnasında tüm cesaretimi toplayıp “**David Lynch**'in **Dune'u** bence fena değil” demiş olma gafletim yatıyor. Alaycı tutumlarla cesaretim içdiş edilirken duyabildiğim tek cümle “**Jodorowsky'nin Dune**'undan haberin var mı ki senin?” olmuştu. Belgeseli izledim; etkilendim. “Ya öyle olsaydı”cılık sevdiğim eylemlerdendir ve çoğu sinematik fikrin – ister kısa metraj minimalizmin ister stüdyo uzun metrajı maksimalizmi – bu şekilde filizlendiğini hissedenlerdenim.

Çöllerde kaplı, gündüzdüslü, uyuşturulan-uyarılan belleklerin sanrılarıyla dolu mizansenlere defalarca imza atmış bir yönetmenin, fazlası kafa yapan bir baharat üzerine dönen entrikaları ve savaşları ustaca kotaracağı hakikatini kim reddedebilir? Hele de belgeselde yer alan resimli taslaklar ve **Salvador Dali**'ye uzanan oyuncu arayışları şu an bu sözcükler yazılırken bile heyecan uyandırıyor. Ne var ki belgeselin sonu belli olmasına karşın sürprizini bozmadan dile getirilmeli ki **Jodorowsky** acaba ne kadar özerk kalabilecekti **Dune**'un yapım sürecine geçebilseydi? Ufuksuz hayal gücünü kim ne ölçüde budamaya çalışacaktı? Bu da kendi halinde bir "ya öyle olsa"cılık değil mi? Kesin olansa, **Lynch**'in **Dune**'unun yönetmenin ve uyarladığı kitabın gölgesinde kalışının zaman içinde perçinlenmesinde, **Jodorowsky**'nin **Lynch**'den on sene önceki çabalarının payının olduğu.

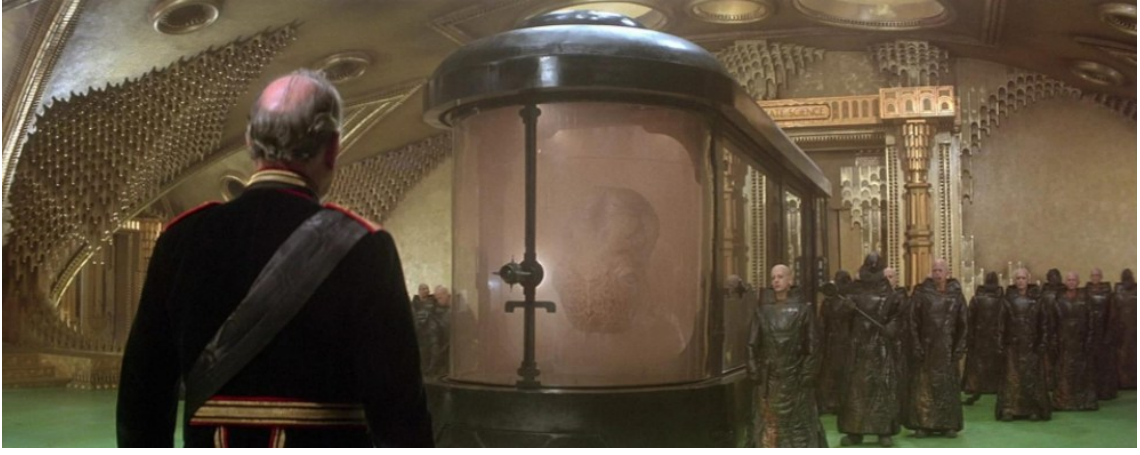
Jodorowsky'nin Dune'u

Lynch'in **Dune**'unun linç edilişinde **Jodorowsky** kıyası belirleyici olduğuna göre, **Lynch**'in **Dune**'unu savunma konusunda da **Denis Villeneuve**'ün **Dune**'u ile münakaşaya girişmek riskli ama adil görünüyor. Filmlerin arasında yaklaşık 40 yıl olduğu, yapım açısından ciddi sıklet farkları içerdiği ve en önemlisi asri zamanların **Kubrick**'i unvanını **Nolan**'la paylaşan **Villeneuve** gibi bir yönetmenin – bilindiği kadarıyla – yaratıcı özgürlüğe sahip olarak **Dune**'unu gerçekleştirdiği unutulmamalı.

Fantastik öğeler içeren bir bilimkurgu kültünün, türe uygun motiflerle kotarılmaya çalışıldığı bir uyarlama mı yoksa biraz daha zorlasa sanki toplumcu gerçekçi bir hal alabilecek bir uyarlama mı? Bu gibi soruların yanıtı pekâlâ tartışılabilir zevkler ve renklerle ilintili olduğu kadar her iki uyarlamanın da çekildiği dönemin ruhunu da hesaba katmayı gerektiriyor. 1980'lerin başında bilimkurgunun henüz çok da ciddiye alınmayan bir tür oluşu, dönemin abartılı, janjanlı extraganza kaçış eğilimi **Lynch**'in *Dune*'unda oyunculuklar başta olmak üzere kostüm seçimleri ve set tasarımlarında kendini gösteriyor. Yer yer gülünç, hafif meşrep, kendisini muhtemelen çok da ciddiye almayan bir ton. Ne de olsa daha henüz hiçbir Körfez Savaşı yaşanmamış, Soğuk Savaş'ın silahları donuk, Büyük Ortadoğu Projesi muhtemel bir taslak halinde ve eserin aleni alegorisi çekiştirilebilecek bir soyutluk, yoğurulabilecek bir hamur şeklinde. **Lynch** yapabildiği kadarıyla buna girişiyor. Öte yandan **Villeneuve**'ün "özgürce" uyarladığı *Dune*, alegorinin hakikatinin zaten yaşandığı, İran-İrak savaşının, Körfez Savaşlarının, Afganistan, Irak, Libya, Suriye, Filistin, Yemen işgallerinin rutini ele geçirdiği bir gerçekliğe yaslanıyor. Hal böyleyken de *birruh biddem nefdik* ya Saddamlar, Bene Gesseritler, Lisan al Gaipiler, kostüm ve karakterlerin kültürel dokuları *Dune*'u zaten apaçık Ortadoğu olarak kodluyorken **Villeneuve**'ün olanca nüfuzu ve özgürlüğüne rağmen özgür bir uyarlamaya girişme, malzeme ile biraz da olsa oynama şansı ne kadar gerçekçiydi? Biraz uzunca bir es verelim mi?

1980 ve 1990'ların gişe filmlerinin büyük bölümünde kendisini hissettiren, yer yer saçmalığa ya da sululuğa varan gerçekdışı aşkınlık eğiliminin özellikle 2000'lerin başında gerçekçilik arayışına evrildiği görülmektedir. En bilindik örnek olarak, parodi halini alan **James Bond** serisine ara verilmesi, bir nevi karşıt **James Bond** olarak çok daha gerçekçi bir ajan serisi şeklinde büyük beğeni toplayan **Jason Bourne** üçlemesinin ortaya çıkışı ve sonrasında Bond'un Bourne'laşarak perdeye dönüşü gösterilebilir.

Burada kendiliğinden meydana gelen bir zihniyet değişiminin tetiklediği eğilimi aramak, mantığa ve akla ters düşmektedir. 1990'lara komünizm karşısında zaferle giren kapitalizmin vaadi olan refah toplumunun gerçekleşmemesi, buna karşın geride bırakılan Soğuk Savaş'ın yerini farklı ölçekler ve bölgelerde yaşanan sıcak çatışmalara bırakması, hayal kırıklığını küresel olarak yaşatmıştır. Ek olarak 2001 yılı 11 Eylül'ünde New York'taki Dünya Ticaret Merkezi kulelerine yapılan terör saldırıları kitleler nezdinde gerçeğe, gerçekliğe olan gereksinimi de arttırmıştır. **Aslı Daldal**'a göre "sınıf çatışmalarının dengelendiği, yönetici sınıfın toplumun değişik katmanlarına uzlaşmacı ve 'ilerici' bir tutumla yaklaştığı tarihsel dönemlerde (özellikle savaş, darbe sonrası gibi toplumsal kriz dönemlerinde, dağılan ama tamamen parçalanmayan toplumu 'yeniden canlandırma' gibi amaçların öne çıktığı zamanlarda) sanat alanında 'gerçekçi' bir eğilimin ortaya çıktığı" (Daldal, 1960 *Darbesi ve Türk Sinemasında Toplumsal Gerçekçilik*, s. 56: 2005) görülmektedir. Gerçeklikten gerçekdışına kaymanın sıradaki on yılıysa 2004'ün gerçekçi, dinden arındırılmış laik *Troya*'sının, 2016'da Netflix eliyle politik doğrucu ve dini bütün bir hal alışı gibi örneklerle sahne olmuştur. Son on yılın içerdikleri ortada. 1984 ve 2024 *Dune* farklarını buralardan okumak da mümkün. Peki ya çıktılarımız ne olabilir?

Kişisel beğeni ve ilgi alanları açısından *Dune*'u çok ciddiye alabilen biri değil buradaki kalemşör. Yaratıcısı reddetse de alegorik temsilleri örtülü de olsa bulabilmenin mümkün olduğu *Yüzüklerin Efendisi* ve Orta Dünya'nın evren inşası karşısında *Dune*'un aurası ve mitolojisi biraz geliştirilmiş *Narnia* gibi dolaysız ve temelsiz bir izlenim veriyor. Dil inşaları ve sözcük seçimlerinin bağlamsızlığı, her uyarlamada göze çarpan evren içi bir takım açıklamasız mantıksızlıklar (kitabı okumadığımı hatırlatarak özrümü dile getirerek olası hücumları bertaraf edeyim) benim nezdimde *Dune*'u – her ne kadar "Yetişkinler İçin *Star Wars*" olarak sunulmuş olsa da – olduğundan daha hafif bir hale getiriyor.

Tam da bu yüzden **Lynch**'in *Dune*'unu, güncel *Dune*'a nazaran risk alabilen, yer yer saçmalayabilen, daha genç, zinde ve güvenli bölgelerden çıkmış bir anomali olarak görüyorum. **Villeneuve**'ün özellikle ses tasarımı, brutalist mimari, aksiyon sahnelerindeki kurgusu ve en önemlisi Harkonnen gezegeni Giedi Prime'in tek başına şaheserliği hafızalardan çıkmayacaktır.

Öte yandan **Lynch**'in grotesklik imzasını yansıtabildiği vıcık vıcık Harkonnen tercihleriyle zıtlaşmak pahasına **Sting**'i oynatıp adeta cinsel olarak istismar nesnesine dönüştürmesi, 1980'ler teknolojisinde “mavi göz” ısrarı, vücut kalkanında Minecraft'ı müjdeleyen sıra dışı kübizm sevdası, **Herbert**'in “ses”ine getirdiği pratik çözüm ve elbette **Brian Eno** imzalı müzikler hafızalardan çıkacağı benziyor mu? Dürüst olmakta fayda var; **Zimmer**'in yapay zekâlı zurnaları ve zılgıtları mı **Eno**'nun kehanetleri? Sizi duyabiliyorum ve bence de ikincisi.

Nasıl bu kadar uzadığını anlamadığım ağıtı noktalarken, **Lynch**'in *Dune*'unu savunmak gibi pek de rastlanılmamış, alabildiğine öznel bir metne alan açtıkları için sevgili Sekans'ın tüm ekibine teşekkürlerimi sunuyor ve derginin 20. yılını kutluyorum.

Ve de **David Lynch**'i özlüyor ve *Dune*'unu hiç de fena bulmadığımı utanmadan yineliyorum.